

LECTURA CA EXERCİȚIU DE ALTERITATE ÎN OPERA LUI JORGE LUIS BORGES

Maria PILCHIN,
Departamentul studii și cercetări,
Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”

Abstract

Today, during the war of all against all, the reading is more than an exercise in otherness. It is, as we want to believe, an exercise in conciliation and tolerance of the human being that is permanent becomes in a dialogue. In the era of Homo viator, we can establish the existence of an aesthetic of otherness, of a cultural catch of foreignness. We read it in political, cultural and literary discourses. One thing is certain, literature and reading as a „form of happiness” is already a Borgesian dimension that was established with time.

Key-words: *reading, otherness, Alter (L) ego, bibliographic reality, strange text, reading as rewriting, opera aperta.*

* * *

Tema alterității vine de la M.M. Bahtin cu tema „Eu” și „Celălalt”, de la Rimbaud, care ne anunță: „Eu este un Altul”, precum și de la Eugen Coșeriu care ne prezintă limba însăși „în același individ ca *alteritate*”. De aici și ideea unei dihotomii autor-operă, dar și o ipostază ce depășește zona literarului. Autorul ca un exercițiu de alteritate îl găsim și în „individualitate subiectivă infra-psihică” în formula lui Gheorghe Crăciun, în „ființa de hârtie” a lui Roland Barthes și la Gerard Genette prin „L'autre revient au Mêmes”. În aceeași direcție a dialogării bahtiniene, Pageaux propune depășirea barierelor identitare pentru întâlnirea cu Străinul, unde eul intim alternează cu spațiul deschis, traversând spații străine pentru căutarea pasionată a gândirii Celuilalt. Dar de la alteritățile naționale și geografice ajungem la un *Alter (L)ego* textual.

Lectura, la modul cel mai simplist de abordare, este un act produs cu ajutorul literelor alfabetului și al câtorva semne de punctuație plus imaginația cititorului care creează o lume. Așa lectorul ajunge să viziteze locuri necunoscute, să cunoască oameni și lucruri noi, peisaje, acțiuni, gânduri, stări constatând la întoarcere că lectura acestor fapte verosimile, dar ireale l-a schimbat cumva, deschizându-l pentru lumea exterioară. Astfel, lectura este un act empatizant, iar literatura o zonă în care alteritatea se manifestă cu prisosință, dizolvând spațiul și timpul, lectorul umblând „peste mări și țări”, având posibilitatea de a spune borgesian: „Am văzut universul și am văzut rosturile intime ale universului. Am văzut originile despre care vorbește Cartea cea Mare. Am văzut munții care s-au ivit din ape, am văzut primii oameni de lemn, am văzut urcioarele răzvrătite împotriva oamenilor, a văzut câinii sfâșiindu-le chipurile. Am văzut zeul fără chip care este îndărătul zeilor” (*Scriptura zeului*). Aceeași enumerare borgesiană de alterități o găsim și în poemul *Mi vida entera*: „Am traversat marea. / Am cunoscut multe pământuri; am văzut o femeie / și doi sau trei bărbați. / Am iubit o fată trufașă și albă și de o / liniște hispanică. / Am văzut o mahala infinită unde se implinește / o nemurire lacomă de apusuri. / Am savurat nenumărate cuvinte. / Cred din tot sufletul că asta este chiar totul și că nu voi mai vedea / sau face lucruri noi.”

Lectura impune o nostalgie pentru mâna care a scris, dar impune și optica ochiului care citește. Eul și non-eul (textu-

al și de orice fel) sunt cele două ipostaze în care literatura se află în matricea ei cea mai firească, trimitându-ne la lectura alterității ca comprehensiune a celuilalt (ca individ, timp, dimensiune mintală) și ca regăsire a sinelui într-un altul, într-o existență străină. Or, e vorba de o întâlnire centrată pe Celălalt, în care lectura este similară dialogului în care departele devine proxim, iar cartea depășește limitele egologice, transformând trăirile străine în ceva propriu, constatarea diferenței presupunând o regrupare a sinelui. Astfel, lectura este o deschidere în fața scriiturii celuilalt. Textul scris / citit devine, astfel, o valoare inter- și transpersonală. Actul lectural presupune o încredere inițială în cele scrise, care poate fi înșelată într-un sfârșit. Borges apelează la intertext (fie că e vorba de autori și texte reale, fie că e vorba de autori și opere inventate), pentru a-și articula ideile. Cititul borgesian anunță desprinderea de textul sursă prin punerea acestuia la dispoziția celui care citește. Astfel, produs al unei mâini străine, textul citit se transformă într-un act de „ogindire”. Andrei Ionescu în prefața la cartea *Moartea și busola* ne atenționează că este vorba despre o literatură a cărei temă este chiar literatura. Biblioteca copilăriei lui Borges i-a adus fericirea paginilor literare, dar și a celorlalți, precum și deziluzia că un text nu este decât un simulacru al altora, că „nu există noțiunea de plagiat” (*Tlön, Uqbar, Orbis tertius*).

Borges nu este autorul în intimitatea personalității sale, el nu se limitează la sine ca la un observator al realității de orice fel. E vorba despre o auctorialitate care vine din lecturi, dar lecturile lui Borges țin și de un corpus de texte pe care îl citesc astăzi foarte puțini: cabaliștii, gnosticii, grecii alexandrini, filosofii Evului Mediu etc. Personajele borgesiene de cele mai multe ori nu sunt de natură *biografică* (ne referim la realitatea în care există un autor), ci mai degrabă *bibliografică*. Astfel, alteritatea borgesiană

e mai degrabă una ce vine din cărți și nu din lume. Aici intervine teoria semioticianului Umberto Eco despre „opera aperta”, care anunță faptul că opera literară nu este o entitate închisă în sine, ci, mai degrabă, ceva deschis și multiplu prin ambiguitatea sensurilor, cât și prin cea a interpretărilor ulterioare. Acest concept înlătură pe cel de „operă statică”, care presupune ideea a ceva creat o dată pentru totdeauna.

Borges pune problema existenței textului în timp, problema metamorfozelor la care este supus acesta de către perindarea epocilor care multiplică complexitatea și multilateralitatea acestuia. Aici, apare cititorul coautor care poate să o completeze. „Deschisă” pentru cititor, cartea se „închide” pentru auctorialitatea care a produs-o. Așa încât Cervantes nu își mai poate rescrie celebrul roman, pe când Ménard o face cu nonșalanța cea mai eretică a individului venit din posteritate. Probabil că astfel se explică detașarea de propriile cărți, anunțată de unii autori încă în viață. E detașarea echivalentă cu neputința de a modifica ceva în ele.

O altă lectură este posibilă în *Pierre Ménard, autor al lui Don Quijote*. „Ménard (poate că fără voia sa), printr-o tehnică nouă, a îmbogățit arta închistată și rudimentară a lecturii: tehnica anacronismului deliberat și a atribuțiilor greșite. Această tehnică ne obligă în mod insistent să parcurgem *Odiseea* ca și când ar fi posterioară *Eneidei*”. E ideea că fiecare cititor rescrie în felul său, involuntar, cărțile trecutului, îmbogățindu-le cu propriul suprastrat cultural și mental, totodată, omorând pe autorul inițial și scopul artistic al acestuia: „Don Quijote – mi-a spus Ménard – a fost înainte de toate o carte plăcută; acum e un prilej de toasturi patriotice, de trufie gramaticală, de obscene ediții de lux” (*Pierre Ménard, autor al lui Don Quijote*).

Totodată, *Don Quijote* rescris de Ménard nu e una și aceeași cu *Don Quijote*

creat de Cervantes, căci cel de-al doilea e „contemporan” cu noi, e mai aproape de noi. Astfel, astăzi nu mai putem spune că Cervantes îl produce pe Don Quijote, așa cum autorul e mort, dar putem spune cu siguranță că personajul îl produce pe autor, iar lectura, în acest context, e un mijloc de apropiere în prezent a ideilor produse în alte timpuri și alte spații. Or, Cervantes „într-o blajină ironie față de sine însuși, imaginează un cavaler naiv care, cu mintea tulburată de lectura acestor miracole, pornește să caute aventuri și vrăji în locuri prozaice numite El Toboso ori Montiel” (*Parabola lui Cervantes și a lui Don Quijote*), dar naivul se va adevăra mai eficient în timp, așa cum autorul e pe cale de dispariție sau mitologizare. Precizarea ne vine din *Nemuritorul*, unde aflăm că „Am fost Homer; în curând voi fi Nimeni”, un nimeni nimic (subliniem tautologia) de mit.

Relectura ca o revenire demitizantă o găsim în *Memoria lui Shakespeare*: „Eu posedam în mod latent memoria lui Shakespeare; lectura, vreau să spun, relectura acestor vechi volume ar fi imboldul pe care-l căutam. Am citit și sonetele, care sunt opera lui cea mai directă. Am găsit uneori explicația sau mai multe explicații.” Sau în *Tema trădătorului și a eroului* aflăm istoria care (re)citește literatura: „Că istoria ar fi copiat istoria era un lucru destul de uluitor, ca istoria să copieze însă literatura, era de neconceput.” Citatele din textele borgesiene pot să nu supraviețuiască mult după actul lecturii, dacă nu sunt înțelese ca făcând parte dintr-un întreg complex. Substanța dialogală a operei lui Borges impune și un regim adecvat de lectură, o atitudine de deschidere a unei conștiințe solitare (autorul, dar și cititorul). Se produce o captare a lectorului, căruia i se induce o stare similară – patima nesăturată de litere și de nou.

Esența lui Borges ca autor constă în faptul că realitatea înconjurătoare este tre-

cută mereu printr-un filtru, cel al lecturilor. Doar că în mixerul scriiturii borgesiene se produce un text care presupune alt tip de lectură, diferit, de cele mai multe ori, de cel clasic. Spre exemplu, *Cartea de nisip* sparge canonul lecturii lineare. *Biblioteca Babel* este biblioteca infinită ce induce o stare aparte în sinele care dorește să se apropie de ea, e și „lumea înțeleasă ca o carte a lui Dumnezeu” [3, p. 73] sau ca o Carte-Dumnezeu ce asigură „interpolarea fiecărei cărți în toate cărțile” (*Biblioteca Babel*) sau o carte ce ar putea să înjure pe un zeu al unei populații barbare cum este cea a hunilor care dă foc la bibliotecă din frica de necunoscut (*Teologii*).

Lectura e și o escapadă din viață în literatură ca un spațiu reversibil, remodelabil și asta chiar dacă nu poți intra de două ori în același text. Sartre, care considera pe bună dreptate că „nu există artă decât pentru și prin celălalt”, insistă pe ideea că lectura este finalul la care duce dialectica literară, un itinerar ce pornește de la scriitorul, de obicei, cunoscut și sfârșește la cititorii care sunt mulți și necunoscuți, care acceptă o formă de izolare pentru un timp de realitate și de solidarizare cu idei ce aparțin altcuiva. Pentru Borges nu doar literatura e o „opera aperta”, ci și lumea în complexitatea ei etnică, idiomatice și identitară: „Idiomurile nu aveau taine pentru Borges. Scriitorul argentinian stăpânea la perfecție spaniola, engleza, franceza și germana” [3, p. 142]. În acest sens, Andrei Ionescu constata că atunci „când se deplasează prin ecouri și jocuri de cuvinte de la o limbă la alta, Borges învârtește un caleidoscop” [5, p. 199].

În *Aleph* citim: „Am văzut chipul meu (...) am văzut chipul tău”, primul chip e al naratorului, o dublură textuală a lui Borges, cel de-al doilea e chiar al lectorului. În *Biblioteca Babel* apare o adresare retorică: „Tu cel care mă citești, ești sigur că înțelegi limbajul meu?” Astfel, lectura borgesiană

e dihotomică, ea presupune frustrarea lecturală, oroarea de text până la abandonarea lui sau iluzia de cititor complice a toate-înțelegător, care e conștient de jocul autorului. În acest sens, lectura lecturii borgesiene trebuie să fie una atentă, precaută și multiplă, mai ales când este vorba despre texte magice, misterioase, niciodată explicite până la capăt. Or, cititorul ideal al operei borgesiene este un detectiv, cel care îl suspectează pe autor, necrezându-l până la capăt.

Borges practică disimularea auctorialității, în situații în care aflăm că e vorba de un manuscris cumpărat de la vreun vânzător de cărți etc. Borges în multitudinea ipostazelor sale e și autorul, naratorul, personajul. Prezența autorului apare ca o secvență parantetică. Or, cu siguranță, autorul face manevre de disimulare auctorială. El, de multe ori, e un celălalt autor, așa încât niciodată nu știi cu siguranță dacă el citează din vreun autor sau îl stilizează prin propriul limbaj. E și vorba de binomul literar Borges – Bioy Casares, care, pe lângă faptul că structurează o lume textuală, un exercițiu de alteritate și el pentru cititor, mai și produce un al treilea autor dublu (un autor fictiv din doi autori reali), Bustos Domecq.

În textele lui Borges apare lectura ca un criteriu al compatibilităților umane (*Celălalt*): „Din conversația noastră de inși cu lecturi variate și gusturi diferite, mi-am dat seama că nu ne vom putea înțelege. Eram prea deosebiți și prea asemănători.” Există și o altă dimensiune a alterității umane, cea de a fi acceptabilă ca literatură, dar socialmente și culturalmente respinse. Pentru Borges a fi cititor nu este mai puțin ca a fi autor. În *Superstițioasa etică a cititorului*, eseu din volumul *Cartea de nisip* citim: „Cititorii, în sensul ingenuu al cuvântului, sunt pe cale de dispariție, pentru că toți sunt critici potențiali.”

Pascual Arturo Marcelo afirma că „Borges nu a fost unul, ci mai mulți” [3, p. 15]. Multiplă a fost și lectura ca o „formă a fericirii” lui, o fericire transmisă și altora. Așa încât „pentru a-i evalua importanța e necesar să recurgem la anumite texte care citează idei ale lui Borges sau, într-o manieră mai amplă, îi recunosc influența în geneza acestor reflecții. De exemplu, *Cuvintele și lucrurile* de Michel Foucault, *Diferență și repetiție* de Gilles Deleuze, *Palimpseste* de Gérard Genette, *Teama influențelor* (carte tradusă în română cu titlul *Anxietatea influenței*, precizarea ne aparține) de Harold Bloom sau *Lector in fabula* de Umberto Eco, care, în plus, în *Numele trandafirului* și în *Pendulul lui Foucault*, aduce adevărat omagiu originalității lui Borges” [4, p. 147].

Referințe bibliografice:

a) cărți tipărite și publicații monografice:

1. BORGES, J.L. *Moartea și busola. Proză completă*. 1. Traducere și note de Irina Dogaru, Cristina Hăulica, Andrei Ionescu; cuvânt-înainte, tab. cronologic, prezentări și ed. îngrijită de Andrei Ionescu. Iași: Polirom, 2006. 520 p. ISBN 973-46-0194-8.
2. BORGES, J.L. *Cartea de nisip. Proză completă*. 2. Traducere și note de Irina Dogaru, Cristina Hăulica, Andrei Ionescu; cuvânt-înainte, tab. cronologic, prezentări și ed. îngrijită de Andrei Ionescu. Iași: Polirom 2006. 672 p. ISBN 973-46-0194-6.
3. PASCUAL, A.M. *Cititorul lui Jorge Luis Borges*. Traducere de Dragoș Cojocaru. Chișinău: Arc, 2008. 192 p. ISBN 978-9975-61-404-7.

b) contribuții în publicații monografice tipărite:

4. GARGATAGLI, A.M. *Borges a fost un scriitor precoce și, totodată, puternic*. Interviu. În: PASCUAL, A.M. *Cititorul lui Jorge Luis Borges*. Traducere de Dragoș Cojocaru. Chișinău: Arc, 2008. 192 p. ISBN 978-9975-61-404-7.
5. IONESCU, A. *Borges în conștiința criticii*. În: V. POP, ed., BORGES, J.L., *Cărțile și noaptea*. Iași: Junimea, 1988. 264 p.